

ЧЕДО ВУКОВИЋ

РИЈЕЧ ПОВОДОМ ОСНИВАЊА РЕПУБЛИЧКОГ ОДБОРА ЗА
ОБИЉЕЖАВАЊЕ 500-ГОДИШЊИЦЕ ШТАМПАНЕ КЊИГЕ
У ЦРНОЈ ГОРИ

Кратки кораци времена дијеле нас од 1994. године — то је пола миленијума од прве штампане књиге — на црногорском тлу.

Није случајно предложено да се овај јубилеј — значајан за нашу Републику и шире — означи: 500 година штампане књиге у Црној Гори. Хтјели бисмо да се многе очи — истраживачке и стваралачке — окрену ка старом штампарству и књизи, рукописној и штампаној, од старина према нашем времену. Тиме се шири и обогаћује простор за трагање и за дјеловање. Јер одиста, гледано историјски и културно-историјски, стари преписивачи и штампари и књиге заједнички су дијелили драматична и често трагична стољећа на овим просторима.

Но, ако се поносимо високим тековинама старог штампарства и дOMETИМА књиге — а имамо се чиме поносити — неће нам бити жеља да се надмећемо у првенству са другима, нама блиским: ко је шта први засновао, чије ће се то звати и шта је за мања а шта за већа уста било којег национа. Јер, ако је нешто трудом и даром створио човјек са црногорског тла, ако је то дио наслеђа овога малог народа, онда је то богатство свих на просторима југословенским, балканским, медитеранским, европским. И обрнуто — одвећ би био сиромашан и чемеран ход кроз вријеме овог народа да није примао и прихватао и награђивао тековине ближих и даљих људских заједница. Тако је бивало и са писменошћу, са првим словима, са писаном и штампаном књигом.

Живимо у времену које нас учи да се објективно и критички односимо према наслеђу, да не робујемо унапријед датим оквирима и квазинаучним, свјесно суженим шемама. Дакле, на темељу револуционарних мијена које су биле, које јесу и које ће бити, на темељу трагања према истинама о прошлости и нашем времену, на темељу свестраног напретка науке, технике и хума-

низма у нашој земљи и свијету, ваља нам о свему просуђивати са савремених научних и идејних основа, ваља нам размицати границе простора и времена. Ако се сада, поткрај двадесетог вијека, осврћемо на петнаесто стољеће које је за нама, не треба заборављати двадесет пети вијек који је пред нама, ако га буде. Такво упориште у времену, кад је ријеч о бескрајима науке, може нас ослобађати усковидости и пролазних наљепница, било каквих и било чијих. Бићемо, вјерујем, на вишој љествици историје и људскости ако заносе националног романтизма и науку томе подређену будемо надграђивали заносима и тежњама ка хуманијем свијету, ка ослобађању човјека и рада од наметнутих стега, ка новим научним продорима и сазнањима о себи и свијету.

Стога, дакле, оно што је настајало на црногорском тлу и шире, у нашој земљи и другдје — тако је и са штампарством и књигом — све је то ризница савременог и будућег човјека на неомеђаним просторима. Он ће у себи носити свијетле домете наслеђа и чиниће што може да их надраста својим остварењима. Тиме ће и сâм бивати људскији и — како пјесник рече — „виши за људску главу“.

Ваља имати на уму: то што је у нас стварано, па и писана и штампана књига, рађало се махом у тешко и најтеже доба, од невоље и ради опирања злу. Тако је бивало и прије и у другој половини петнаестог вијека и касније. Управо као вјетрови, на овом кутку Балкана, укрштале су се стране и цивилизације нашег закрвљеног свијета; сударале су се вјере и царства и моћни освајачи с голопрсим народом; сударали се феудализам који посрће, гладан злата са запада и свиле са истока, и млади, агресивни капитал; сударали се канони вјерски, фанатички, инквизиторски и дах хуманизма и ренесансе и одбљесци далеких творевина античког човјека. Према томе, остварења на овом тлу имају и нашке и ненашке коријене.

И можда је — у оно доба — било природно што су управо с ових простора, са најугроженијих а непокорених попришта, људи посезали за новим оружјем — за штампаним словом, за књигом.

Прије тога низале су се преписивачке школе махом при манастирима. Над хартијом, у тишини, смјернице су очи капале мјесецима и годинама — сустизали се иницијали, јатови и јерови и скраћенице и украси. Књиге су бивале окиване у металне корице, гдјекад од сребра и позлатом украшене — за трајање и ради штовања: „божанствене и душеопасне књиге“. Поп Стефан, у Језерима, забиљежи 1496. године: „Исписах ово не да величам себе већ да останем смјеран“. А други писар, мало касније, на двору Ивана Црнојевића: „Писа се руком смиреног и недостојног Христу раба Николе Косијера, њему отаџбина — гроб, земља — мати, црви — гости љубими“. Слично су се потписивали и стари штампари, смјерни и не величајући себе, вазда молећи да им прогрешке буду опрштене и исправљене. Спомињали су да

при раду нијесу „давали себи покоја ни сна трепавицама својим“, а гријеси им били једино богатство.

Историјска потреба, понајвише љута невоља, захтијевала је да се крочи према напреднијим рјешењима. И није чудо, рекао бих, што Которанин Андрија Палташић, тек двадесетак година послје Гутембергове Библије, штампа у Венецији дјела римских класика. Изразита је симболична универзалност тог чина: њемачки изум — Венеција — Которанин — римски класици — латинична слова! И природно је, дакле, што се свештеноинок Макарије, из „Черније Гори“, у Венецији спрема да би „повељенијем“ Ђурђа Црнојевића штампао књиге на црногорском тлу. И посвуд се множи плејада штампара: Никола Маињанин, Стефан Скадранин, Божидар и Вићенцо Вуковићи, Пахомије, Мојсије из Будимље, Јероним Загуровић, Бонино де Бонини из Дубровника, Ђорђе Далмата, Теодор и Радоје из Горажде, Данило из Милешеве, Радиша и Тројан Гундулић из Београда, па Мардарије, па Фрањо Андреола у Котору и други знани и незнани. Сви они, трудбеници, мајстори и умјетници и хероји старе штампе — многи без гроба-отаџбине — учинише да вријеме послје њих буде друкчије, учинише то нижући ситна слова и ријечи преточене у трајање.

Питао сам се: зашто у Италији, зашто баш у Венецији тако рано средиште и размах штампарства? Као да је очекивао таква питања, Маркс биљежи: „У Италији се најраније развила капиталистичка производња“. Био је од значаја и положај Венеције — геополитички, међувјерски, поморски, трговачки. И тако, што је Фиренца за идеје хуманизма и умјетност ренесансе, то је Венеција била за оновремено штампарство, за ширење књиге према западу, југу и југоистоку.

Но, која је ура била у Црној Гори поткрај петнаестог вијека? У првој свесци Његошева календара „Грлице“ — за 1835. годину — на страницама „Кратке историје Црне Горе“ из пера Петра I чита се:

„Будући Иван-Бег од велике турске војске неколико одахнуо, стараше се укријепити своје границе и начини једну малу кријепост више ријеке која се зваше Обод, а потом би названа, како и данас што се зове, Црнојевића ријека, при којој Црногорци пазар имаду, ђе из турске земље лађе могу доходити; такођер при истој Ријеки и дом за напечатовање црковнијех књигах сагради, и ево овђе пријепис с првога листа од једнога Осмогласника при његовом сину Георгију Црнојевићу у оној типографији напечатаног“. И мало даље: „Видећи ови Георгије велику оскудицу књигах црковнијех, добави о своме трошку типографију и намјести је при Црнојевића ријеки у кући коју му покојни отац бјеше за то саградио“.

Слично пише Медаковић у „Повјестници Црне Горе“ из 1850. године. Слично и Милаковић, док Јиречек у „Историји Срба“ спомиње да је двор Ивана Црнојевића био „с војводама, ђефа-

лијама, логофетом као канцеларом, двородржицом, а он средиште свега, опкољен властелом и кнежевима“. Ту су ратници — војни, па кметови који су „давали кнежевима из куће Црнојевића трешину жита“.

Нијесу наодмет ријечи др Лазара Томановића „О ободско-цетињској штампарији“ пред научним скупом у Мајнцу, 1900. године:

„Иван Црнојевић неко вријеме живио је у Млецима, гдје је ова вјештина тада највише цвјетала, и то је он одмах схватио, како би ово ново духовно оружје било корисно у црним данима. Тако он посла једног калуђера, по имену Макарија, у Млетке, да ту изучи ову вјештину и да приреди ћирилске типе, јер их до тада није било, и ови типови су били тада Макаријем тако израђени, да они и данас важе у умјетничком смислу као узорни у црквеним књигама.“

Но, оставимо научницима да поузданије освијетле мјесто и вријеме настанка Црнојевића штампарије: Обод или Цетиње или једно па друго, затим однос Венеција — Црна Гора, подаци о штампарима и слично.

У необично и тешко доба заснова се Црнојевића типографија: десетак година послје темеља града Цетиња. За мало година отисну пет књига. И убрзо се угаси — заједно са слободом. Његош набави у Русији штампарију 1833. године. Њена слова Црногорци претопише у пушчана зрна. Државна штампарија би обновљена 1858. године и штампана слова, уз краће прекиде, низала се до нашег времена.

Може се, ипак, понешто рећи о путу Црне Горе кроз књигу и вријеме и о путу књиге кроз вријеме и Црну Гору.

Први је корак од рукописне до штампане књиге. То се није могло остварити без сусрета машине и маште. Збило се прије откривања далеких морских путева и повезивање континената. Тада су — како рече Енгелс — „оквири старог Orbis terrarum били пробијени“. А до тог тренутка и у Црној Гори ријеч се од старина кретала сличним путем. Рука је, пишући, замијенила живу ријеч, са дахом изречену. Машина је, штампајући слова и ријечи, замијенила руку. Тако је ријеч унеколико отуђена од човјека — да би му се, умножена за простор и сачувана за вријеме, изнова приближила и била му вазда при руци. Био је то корак према демократизацији писане ријечи: књига са тајанством мистике међу корицама, књига држана у шкрињама манастирским „испод девет печата“, могла је корак по корак да се приближава народу. Она је ширила листове и спуштала се — од владара до главара и свештеника, па до школованих људи и најзад до пука, до народа.

Историја је, дакле, захтијевала да се на нашем тлу тако рано почну штампати књиге. Но, историја има двије руке, као и ми. Једном пружа машине и слова. Другом — нама и себи противном — растура слова и сијече коријене књизи. У нас није било инквизиције нити се над издањима дизао црн облак ломача и Индекса

зобраћених књига. Налијетали су друкчији и строжи „цензори“ — ратови су пресијецали напредовање, гасили изворе слова. Али књига је бивала истрајнија и јача од свих својих непријатеља — она је будила слободну људску мисао, слова су војевала и гинула, сачекујући најездаре.

Пратимо ли књигу кроз столећа, видјећемо да је она извор сазнања и знак који обиљежава мијене и за њих се бори.

Рукописне и прве штампане инкунабуле у Црној Гори — сва она јеванђеља и требници и октоиси и псалтири — служиле су вјери и цркви. Његошева „Грлица“ означава прелаз: у њој је понечег за вјерске потребе али је знатно више свјетовног — разних података о Црној Гори, загледања у њену прошлост, доношења народних и ауторских пјесама, прича и слично. Тад ће се појавити „Србски буквар“, збирке Његошевих стихова „Пустињац цетињски“ и „Лијек јарости турске“, те радови Вука Караџића и Симе Милутиновића. И потом ће се, како кад и с прекидима, штампати књиге и листови и часописи, што нам је звано — ипак да споменем бар међаше: часопис „Црногорку“ и лист „Глас Црногорца“. И јавиће се, између два свјетска рата, нови знаци у времену: гранитни „Гранит“, па „Ваљци“ да наговијесте мрвљење историјских неправди, па „Развршје“ да се у висинама и људима прочисте струје, да се разврши оно што јесте и изврши оно што ће бити — дакле, да на историјску сцену ступе револуционарне промјене.

И потом мину први корак тог историјског задатка — онај ратни. И закорачи се дубоко у поратну изградњу основа друштва и односа у њему, те у свестран напредак: научни, културни, образовни, умјетнички. И ево нас на једном од висова при којем вребају понори. Историјско искуство учи нас, а унутрашње снаге то потврђују: закорачићемо према новим узвисинама, друштвеним и људским. Утолико прије морамо вјеровати: на томе путу биће нам од помоћи и пројекти као што је овај — обиљежавање 500 година штампане књиге у Црној Гори.

Пред нама је, сада, низ година које од нас очекују знатан напор и појачан, свестран рад. Стога смо били слободни да понудимо, за будући програм, неколико замисли и предлога — бар као основу за разматрање и као могућност да се и у току рада нешто мијења или допуњује. Биће ту, понајприје, потребе да се развије што темељнији научноистраживачки рад у нашој земљи и иностранству, да се припремају научни скупови, да се настави и прошири вриједан подухват Централне библиотеке — рад на националној библиографији, да се развије неопходна издавачка дјелатност и да се — колико буде могуће — зађе и у шире захвате на друштвено-културном плану. У том циљу биће неопходно да се стваралачки укључе многе наше научне, образовне и културне институције и стручне снаге из наше земље и иностранства. Неће остати по страни, надам се, наше радне и друштвене организације, нарочито омладинске.

Дакле, простора за рад и посла биће за све нас и за оне које будемо окупљали и ангажовали.

Било би корисно, на примјер, ако бисмо — у годинама припрема за јубилеј — учинили колико се може за сузбијање неписмености (да нас љуто не кори идући вијек!). Затим, побринути се за судбину књиге данас, и то од школске до научне и белетристичке. Стварати, дакле, повољније услове рада за штампарије, за издавачке куће, за библиотеке. Сада, рецимо, Црна Гора нема народне библиотеке у свим општинама и број књига је испод сваког стандарда. Премало их је и у школским библиотекама које су већином несређене. Најгоре је стање у великим радним организацијама — књига је најмање тамо гдје се развија и са тешкоћама бори самоуправна радничка класа. Ваљало би подржати иницијативу Удружења књижевника Црне Горе да се то стање мијења, те учинити знатно више у самим колективима и друштву у цјелини. Не бисмо смјели дозволити да се привремене економске тешкоће испријече испред развијања свијести и других вриједности у редовима радних и младих генерација.

И најзад, пресудно би било полазити од увјерења да је књига једна од јарких свјетлости у времену — да снажи личност оним што унесе, пробуди и продуби у човјеку и да чини бистријим његово мисао и његов језички израз.

Бићемо, дакле, јачи пред невољама и свестрано богатији будемо ли се окупљали око пројеката непролазне свјетлости. То није дневна свјетлост — она се пали и прочишћава стотинама година. То би могла бити нама схватљива порука старих мајстора штампарства — онако скромни, нијесу рекли и дорекли, али су учинили: дјело им траје изнад обестраганих гробова, дјело им зрачи високо изнад отаџбина. Да се окупљамо, убудуће, око пројеката научне свјетлости, у којима су синтетизована искуства и вриједности многих вијекова. Да се окупљамо око пројеката у којима се сазивају времена и простори знатно шири од дневних видика и мјерила. Да се окупљамо око пројеката историјске и научне свјетлости кроз коју ћемо се кретати уз поуздана марксистичка начела — јер су то начела која полазе од истине и воде према њој.

Најкраће речено: освјетљавати прошлост тако да буде исто што и радити за сјутрашњицу.

Титоград, 25. фебруара 1985.